

Andorka Rudolf

A cambridge-i Néesség és Társadalmi Struktúra Történeti Csoport munkája

A társadalomtudományok jelenlegi fel-
darabolódási és specializálódási folyamata
közben újra és újra megfogalmazódik az
a kívánság, hogy interdiszciplináris kutá-
tásokra lenne szükség, mert az azonos
problémákat kutató különböző társadalom-
tudósok sokszor nem ismerik a rokon tár-
sadalomtudomány területén végzett vizs-
gálatokat, és mert valamely társadalmi
jelenség megértéséhez tanulmányozni kell
annak történeti, gazdasági, demográfiai,
szociológiai, szociálpszichológiai, etnoló-
giai oldalát egyaránt. Az angliai Camb-
ridge-ben működő *Néesség és Társadalmi
Struktúra Történeti Csoport* (*Cambridge
Group for the History of Population and
Social Structure*) egyike annak a kevés
kutatóhelynek, ahol az interdiszciplináris
megközelítés megvalósul.

A kutatócsoport tagjai eredetileg a tör-
ténelemtudományból indultak ki, annak
a korszerű irányzatából, amely a gazdaság
és társadalomtörténetet, mondhatnánk
úgy is: „az egyszerű emberek történetét”
kivánta tanulmányozni, és ehhez lehetőleg
olyan források használt fel, amelyek a
történeti események és jellemzők szám-
szerű, statisztikai felmérését lehetővé tes-
zik. Módszerükkel járt, hogy közel kerül-
tek a mai folyamatok vizsgálatánál hasz-
nált statisztikai és demográfiai technikák-
hoz. Az általuk vizsgált történeti jelenségek
a jelenben a szociológiai, demográfiai és
részben közgazdaságtani kutatások tár-
gyai, ezért szükségképpen alkalmazzák
ezeknek a tudományoknak elméleti hipoté-
ziseit, fogalmait. Egyrészt az érdeklődé-
sük középpontjában álló témák (mint a
család, a háztartás, a kis közösségeken
belüli munkamegosztás és társadalmi ré-
tegződés, a kultúra jellemzői) következté-
ben, másrészt a rendelkezésükre álló törté-
neti források adottságai következtében,
amelyek általában egy-egy kisebb közös-
ség, legtöbbször egy falu sokoldalú és igen
részletes vizsgálatát teszik lehetővé és egy-
ben szükségessé, szemléletmódjuk és mód-
szereik közeli rokonságot mutatnak az
európai etnológiával és az angol–amerikai
szociális és kulturális antropológiával.
A cambridge-i csoport kutatásaiban és az
általuk kialakított széles nemzetközi együtt-
működésben részt is vesznek e tudományok
művelői (például GOODY, HALPERN, Chie
NAKANE). Emellett ugyanezekről a tár-
sadalmi jelenségekről tanulmányokat közöl-
nek az antropológiai és etnográfiai szak-

folyóiratok is (például NAG a születésszabá-
lyozásról, HALGAR a gyermekszámáról, LÖF-
GREN a háztartásszerkezetéről, FRYKMAN
a házasságon kívül született gyermekek
számáról). A magyar néprajztudomány is
foglalkozott e témák nagy részével (például
BÁRTH János, FÉL Edit és HOFER Tamás,
MORVAY Judit, SZABÓ István és SZABÓ
László, VERESS Éva munkái).

A cambridge-i csoport munkájában az az
új elem, hogy többé-kevésbé szabványosí-
tható módszerekkel vizsgálják statisztiki-
kai adatforrásaikat, és hogy nagy erővel
töreksenek az angliai eredmények nemzet-
közi összehasonlítására. A vizsgált jelensé-
gek és módszerek hasonlósága miatt érde-
mes a magyar etnológus társadalom széles
köreinek is megismernie a cambridge-i cso-
port kutatásait, azok módszereit és ered-
ményeit, mert így érdekes összehasonlító-
sokra nyílik mód a magyar és angol, továb-
bá más – a cambridge-i csoport külföldi
munkatársai által vizsgált – országok
társadalomtörténeti körülményei között.

A cambridge-i csoport célkitűzésének
megfelelően elsősorban olyan adatforráso-
kat használ fel, amelyek alapján statisztiki-
kai jellegű vizsgálatokat lehet végezni az
elmúlt évszázadok társadalmi viszonyai-
ról. Elsősorban két ilyen forrás kínálkozik:
az egyházi anyakönyvek, amelyeket a
XVI. század óta vezettek Angliában és a
különböző népességösszeírások, adóössze-
írások stb., amelyek név szerint feltüntetik
egy-egy település lakóit (vagy csak a ház-
tartásfőket), életkorukat, családi kapoco-
lataikat, esetleg foglalkozásukat, születési
helyüket. A csoport tagjai módszereket
dolgoztak ki és publikáltak ezeknek feldol-
gozására, nevezetesen: 1. a családrekonsti-
túció módszerét, amelyet WRIGLEY, E. A.
(1966a) alkalmazott Louis HENRY nyomán
Angliára, 2. a népszámlálási és hasonló
jegyzékek feldolgozási módszereit (WRIG-
LEY, E. A., 1972.), 3. a háztartásszerkezet
vizsgálatának módszerét (LASLET, Peter
1972), 4. az írni-olvasni tudás felmérésnek
módszerét (SCHOFIELD, R. S., 1968).

Kutatásaik az elmúlt évszázadok, első-
sorban a XVI–XIX. század angliai tár-
sadalmi viszonyainak sok jellemzőjére kiter-
jednek, e szerteágazó kutatásokban azon-
ban fel lehet ismerni néhány nagy közép-
ponti témát, amely köré a különböző rész-
kutatások rendeződnek.

Az egyik ilyen téma Anglia népességének
története. A történeti demográfiában kevés-

bé jártas magyar olvasó talán feltételezi, hogy Anglia népességszámának, továbbá a születési és halálozási arányszámnak történeti alakulását évszázadokra visszamenően pontosan ismerik, legalábbis sokkal pontosabban nyomon tudják követni, mint a magyarországi népesség történetét, ahol a másfél évszázados török uralom, háborúk és az azt követő hosszú elmaradottság akadályozta a statisztika kifejlődését. Valójában azonban korántsem így áll a helyzet. Angliában ugyan 1801-től tízévenként tartottak népszámlálásokat, az első kettőnek pontossága azonban kétes. (Magyarországon 1784–1787-ben volt az első népszámlálás.) 1840-től összesítették az anyakönyvekbe bejegyzett születések, házasságkötések, halálozások számát, az ezt megelőző időszakra vonatkozóan csak becslések készültek, és a történeti demográfusok abban sem értenek egyet, hogy az anyakönyvezés mennyire volt teljes körű. Tekintettel erre a helyzetre a cambridge-i csoport, elsősorban E. A. WRIGLEY, a családrekonstrukciónak Franciaországban Louis HENRY által kidolgozott módszerét alkalmazta némi módosítással. Ennek lényege, hogy a kiválasztott egyházközségben bejegyzett születéseket, házasságkötéseket és halálozásokat családlapokra írják ki, amelyek egy-egy család teljes történetét bemutatják a házasságkötéstől a házasság megszűnéséig. Ezzel a módszerrel olyan finom demográfiai mutatókat lehet kiszámítani, amelyeket a modern népesedési statisztika is csak a legjobb esetben képes nyújtani. Ezen felül — ha a családokról más adatokkal is rendelkezünk, például ismerjük foglalkozásukat, gazdaságukat, vagyონukat — megvizsgálhatjuk különböző gazdasági, kulturális stb. tényezők hatását a demográfiai jellemzőkre, például a gyermekszámra, a csecsemőhalandóságra. A családrekonstrukció módszerének bírálói ugyanazt szokták a szemére vetni, amit az etnológiai falumonográfiákkal kapcsolatban is említeni szoktak: egy közösség jellemzőit nem lehet egy teljes társadalomra általánosítani. A cambridge-i csoport ezt a problémát úgy oldja meg, hogy a korabeli Angliából több különböző típusú (földrajzi fekvésű, foglalkozású stb.) települést választott ki a családrekonstrukció céljára. Közülük eddig a colytoni családrekonstrukció eredményeit közölték (WRIGLEY, E. A., 1966b, 1973). Továbbá mintegy 500 angol egyházközség anyakönyveit dolgozzák fel egyszerűbb módszerrel, a születések, halálozások, házasságkötések számának évenkénti összeadásával.

A colytoni vizsgálat eredményei közül itt egyet, a legérdekesebbet emelem ki annak bizonyítására, hogy ezzel a megközelítéssel

milyen jellegű megállapításokhoz lehet jutni. 1647 és 1719 között a házasságkötési életkor erősen felemelkedett, és ugyanakkor a házasság nők termékenysége, a szülések gyakorisága lecsökkent. WRIGLEY szerint ez összefüggött az 1645–1646-os súlyos pestisjárvánnyal, amelyet követően a népesség tudatosan korlátozta növekedését a későbbi házassodással és elterjedt születéskorlátozással. Az a tény, hogy az ipari forradalmat több mint egy évszázaddal megelőzően széles körű születéskorlátozás fordult elő, a demográfusok számára újdonság volt. Hozzá kell tenni, hogy az etnológusok ezt megelőzően kimutatták a születéskorlátozás legkülönbözőbb módjainak ismeretét és alkalmazását sok primitív népesség körében. A legérdekesebb kérdés azonban az, milyen okok játszanak közre a születéskorlátozás és a késői házassodás elterjedésében, és hogy ezek a gazdasági, társadalmi, kulturális okok milyen mechanizmusokon keresztül (az egyes családok döntései vagy kollektív normák útján) befolyásolják a családok gyermekszámát.

A születéseknél nem kevésbé érdekes a halandóság alakulása, hiszen ezekben a századokban a népesség növekedése főképpen a halálozások számának hullámlásaitól függött. Nagy járványok, különösen a pestis, és éhínségek gyakran egy-egy falu vagy város népességének egynegyedét is sírba vitték. Nem minden esetben világos, hogy az ilyen halálozási hullámokat járvány vagy éhínség okozta-e. Az anyakönyvekbe a halálokokat elég pontatlanul jegyezték be, és éhínségek idején a közvetlen halálok legtöbbször valamilyen emésztőrendszer-betegség volt (a hulladékok és rossz minőségű élelmiszerek fogyasztása következtében). Némi támpontot nyújt azonban a halálozási csúcs ideje: a pestis nyár végén, ősszel támadott a legerősebben és télen eltűnt, az éhínség viszont tavasszal pusztította a népességet. LASLETT (1971.) szerint a XVII. században Angliában már alig fordult elő éhínség, míg Franciaországot még 1740-ben is súlyos éhínség sújtotta.

A másik nagy témakör a család és háztartás nagyságának és összetételének története. A családszociológiában és a demográfiában általánosan elterjedt az a meggyőződés, hogy az elmúlt évszázadokban nagy létszámú és bonyolult összetételű háztartásokban élt a társadalom, házasság szülők és gyermekek, házasság testvérek stb. éltek és gazdálkodtak együtt. P. LASLETT (1969, 1972.) ezt a tényt kérdőjelezte meg, mivel azoknak a XVI–XIX. századi angol összeírásoknak feldolgozása, melyekből az egy háztartásban élők rokoni kapcsolatait

meg lehetett állapítani, arra engedett következtetni, hogy a háztartások többségében csak egy nukleáris család (szülők és nem-házias gyermekek) élt. Szerinte ennek oka, hogy a korabeli parasztság körében Angliában (és feltehetően Nyugat-Európa más részein is) egy olyan norma uralkodott, hogy csak az a férfi köthet házasságot, aki önálló gazdasági egységet mondhat magáénak. Az új gazdaságok, műhelyek létesítése pedig legtöbbször és a legtöbb helyen nagy nehézségekbe ütközött. A nem-házias fiatalok vagy a szülői háztartásban maradtak, vagy szolgaként dolgoztak másoknál. Így olyan munkaerő-tartalékokat alkottak, amely az iparosodás megindulásakor sietett az új munkahelyeken munkát vállalni, mert ennek révén családot alapíthatott.

Felvetődhet a gondolat, hogy a késői házassal, a nem-házias felnőttek nagy arányával együtt járt a házasságon kívüli kapcsolatoknak és a házasságon kívül született gyermekeknek nagy száma. Ezt azonban korántsem igazolta az a vizsgálat, amelyben a cambridge-i csoport 124 anyakönyv születési bejegyzéseit tanulmányozta a XVI. század közepétől. A házasságon kívüli születések száma ugyanis éppen akkor, a XVII. század közepén, volt a legkisebb, amikor a késői házasságkötés elterjedt. Másrészt a városiasodással és iparosodással sem mutatott kapcsolatot az illegitimitás aránya. Viszont egyes anyakönyvek alaposabb vizsgálata arra engedett következtetni, hogy a házasságon kívüli születések erősen összpontosultak egyes családokban, több nemzedéken keresztül is, mintha egy illegitimitási szubkultúra élt volna a társadalom egy részében (LASLETT, Peter—OOSTERVEEN, Karla, 1973.).

Az elmúlt évszázadok társadalmának másik érdekes, de kevésbé ismert jellemzője a belső vándorlás mértéke. A cambridge-i csoport két típusú gyakori vándorlást állapított meg egyrészt egymást követő összeírások alapján (a ki- és bevándorlók hiányoznak az egyik összeírásból), továbbá egyes olyan összeírások alapján, amelyek a születési helyet feltüntették. Általános szokás volt a gyermekeket 15 éves koruk körül más családhoz, sokszor más faluba szolgálatra elszegédtetni, másrészt meg lehetőséget sokan házasságot más faluba. A vándorlás nyilvánvalóan fontos tényező volt a kis közösségek elszigeteltségének csökkentésében (SCHOFIELD, R. S., 1970.).

Minden felsorolt jellemző nagy különbségeket mutatott társadalmi osztályok és

rétegek szerint: a nagy földbirtokosok természetesen egészen kivételes helyzetben voltak, de a némi vagyonnal, gazdasággal vagy műhellyel rendelkező városi polgárság és jómódú parasztság is minden tekintetben különbözött a termelőszközökkel nem rendelkező városi és falusi munkásoktól. Az utóbbiak halandósága rosszabb volt, kisebb háztartásokban laktak (mert egy gazdaság vagy műhely megléte nem adott nagyobb számú rokonnak megélhetést), gyakrabban vándoroltak (LASLETT, Peter, 1971.). A munkásoknál is nyomorultabb helyzetben élt a koldusok és csavargók rétege. Megvizsgálták azt is, mennyire volt gyakori a mozgás a társadalom különböző osztályai és rétegei között. Ehhez olyan adatforrások szükségesek, amelyek lehetővé teszik apák és fiúk társadalmi helyzetének összehasonlítását. Általában meglehetősen nagy mozgást találtak, egyrészt demográfiai okok miatt (sok család kihalt, helyüket mások foglalták el a társadalmi hierarchiában), másrészt gazdasági okok (tönkrementek) és politikai események következtében.

A társadalmi szerkezetet és a művelődési viszonyokat is jellemzi az írni-olvasni tudás elterjedtsége. Ennek megközelítő felmérését lehetővé teszi az a tény, hogy 1754-től kezdve a házasságkötés anyakönyvi bejegyzését a házastársak alá kellett írniük vagy kézjeggyel kellett ellátniuk (SCHOFIELD, R. S., 1968, 1973.). 274 angol anyakönyv átvizsgálása alapján arra a következtetésre jutottak, hogy 1754-től körülbelül 1800-ig a férfiaknak közel kétötöde, a nőknek háromötöde nem tudott írni, és csak 1800 után kezdődött el lényeges és gyors javulás.

A cambridge-i csoport fent felsorolt kutatásait viszonylag igen kis kutató létszámmal és szerény anyagi eszközökkel végezte el. Ehhez hozzásegített a velük együttműködő angol helytörténészek népes táborra. Számukra *Local Population Studies* címmel kis folyóiratot adnak ki, ebben módszertani tanulmányokat közölnek a helytörténészek számára, illetve az utóbbiak kutatási eredményeit jelentetik meg. Ezenkívül számos külföldi történésszel, demográfussal, szociológussal, antropológussal tartanak munkakapcsolatot, hogy megvalósíthassák sokat hangsúlyozott céljukat, az angol társadalomra vonatkozó eredményeknek más országokban, más kultúrák körében talált eredményekkel való összehasonlítását.

IRODALOM

- LASLETT, Peter
1969 *Size and structure of the household in England over three centuries*. Population Studies Vol. 23. No. 2. 199—223.
1971 *The world we have lost*. London
- LASLETT, Peter (szerk.)
1972 *Household and family in past time. Comparative studies in the size and structure of the domestic group over time*. Cambridge
- LASLETT, Peter—OOSTERVEEN, Karla
1973 *Long-term trends in bastardy in England. A study of the illegitimacy figures on the parish registers and in the reports of the Registrar General, 1561—1960*. Population Studies Vol. 27. No. 2. 255—286.
- SCHOFIELD, R. S.
1969 *The measurement of literacy in pre-industrial England*. In: GOODY, Jack (szerk.): *Literacy in traditional societies*. Cambridge. 311—325.
1970 *Age-specific mobility in an eighteenth century rural English parish*. Annales de Démographie Historique 261—274.
1973 *Dimensions of illiteracy, 1750—1850*. Explorations in Economic History Vol. 10. No. 9. 437—454.
- WRIGLEY, E. A. (szerk.)
1966a *An introduction to English Historical Demography*. London
1972 *Nineteenth century society*. Cambridge
- WRIGLEY, E. A.
1966b *Family limitation in pre-industrial England*. Economic History Review, Second Series. 19. No. 1. 82—109.
1973 *Népesedés és történelem*. Budapest